

Leif Jacobsen
LIS 121, Översättningsteori
VT 2000, Inst. för lingvistik, Lund

Sagan om Ringen = The Lord of the Rings?
En kritisk komparativ granskning av Åke Ohlmarks
översättning av J.R.R. Tolkiens *The Lord of the Rings*

Innehållsförteckning

INLEDNING	3
RINGVERSEN	4
PROLOGEN.....	7
MERRY ELLER EOWYN?.....	14
KONKLUSION	15
LITTERATURFÖRTECKNING	17

Inledning

Inför det stundande milleniumskiftet gjordes i Storbritannien en rad opinionsundersökningar för att fastställa vilket litterärt verk som skulle betraktas som århundradets bästa bok. Det gemensamma för dessa undersökningar var att J.R.R. Tolkiens *The Lord of the Rings* distanserade verk som James Joyces *Ulysses* och George Orwells *1984* och *Djurfarmen*, och detta till många framstående kritikers förtret. På samma sätt väckte Tolkiens verk blandade känslor när det gavs ut i Storbritannien i tre band 1954-1955. När Sverige som andra land i Europa skulle ge ut dessa gick översättningsuppdraget till religionshistorikern och författaren Åke Ohlmarks, som också gjort eddaöversättningar och nytolkningar av Shakespeare. Det var en etablerad översättare som skulle ge sig i kast med den storsäljande engelska utgåvan, vars preludium *The Hobbit* från 1937 redan blivit en klassiker. Med andra ord borde det ha stått klart för bokförlaget AWE-Gebbers och Åke Ohlmarks att de hade med en presumtiv klassiker att göra, något som borde uppmana till noggrannhet och varsamhet för att kunna presentera en väl genomarbetad översättning. Tyvärr blev det inte så. Vad som istället presenterades under åren 1959-61 blev en slarvig och på många sätt oseriös svensk version, med en omfattande förändrad språkstruktur, gjord av en översättare med bristande yrkesetik och med ambitionen att profilera sig själv före författaren.

Syftet med denna analys är att genom ett kritiskt förhållningssätt analysera Åke Ohlmarks översättning och visa hur bristfällig och slarvigt genomförd den är gjord. Med andra ord kommer fokus att ligga på de negativa aspekterna av översättningen, eftersom de positiva har lyfts fram i andra skrifter, bl.a. av Ohlmarks själv¹. Jag vill på detta sätt peka på hur viktigt det är att det görs en omfattande revidering eller en nyöversättning av Tolkiens storslagna epos. Detta borde ligga i förlagets intresse av en rad anledningar, där den främsta är att omvandla en svensk barn- och ungdomssaga till den berättelse som i sitt ursprung har en tänkt vuxen läsekrets med en förkärlek för historiska och mytologiska skildringar. En annan och mer kommersiell anledning är att det skulle innebära ett uppsving i försäljningssiffrorna, då den svenske läsaren skulle få ett helt nytt verk i sina händer och en helt ny läsupplevelse av en litterär klassiker.

¹ I sina egna alster om Tolkien, *Sagan om Tolkien*, *Tolkiens arv* och *Tolkien och den svarta magin*, återkommer Ohlmarks regelbundet till sitt goda renommé och den goda kritik hans översättning har fått.

Ringversen

Det första textavsnitt jag valt att studera är något som man närmast skulle kunna kategorisera som ryggmärgen i *The Lord of the Rings*, nämligen ringversen, vars tre sista rader finns ingraverade i Härskarringen. Eftersom detta är just en vers får analysen ta sitt fotfäste i de fonologiska mönster som går att finna i texten, men även i ordvalet, som i en vers som denna måste sägas ingå i den fonologiska helheten. Översättning av poetiskt språk är en hel del vanskeligare än översättning av prosa, då man inte bara måste se till innehållet, utan även till formen, som enligt Rune Ingo (1991, s. 55) ”ofta t o m [är] viktigare än textens innehåll”.

Resultatet av sådana översättningar kan ibland medföra att man måste fråga sig om det ”är en översättning eller om det är något annat, en helt ny litterär produkt”; en s.k.

pseudoöversättning. Det rör sig med andra ord om en känslig balansgång och i detta fall försvåras det ytterligare av att poesin ingår i ett större prosaverk, som i sin tur ingår i en större mytologisk helhet. Översättaren kan med andra ord inte helt och hållet frigöra sig från texten för att fokusera enbart på formen.

Ringversen i dess originalform bygger inte på ett speciellt versmått. Man kan snarare säga att raderna är uppbyggda av rytmiska enheter och har ett rimschema som lyder ABABA CCA:

*Three Rings for the Elven-kings under the sky,
Seven for the Dwarf-lords in their halls of stone,
Nine for Mortal Men doomed to die,
One for the Dark Lord on his dark throne
In the Land of Mordor where the Shadows lie.
One Ring to rule them all, One Ring to find them,
One Ring to bring them all and in the darkness bind them
In the Land of Mordor where the Shadows lie.*

De tre första raderna är var och en uppdelade i tre rytmiska enheter, d.v.s. det uppstår naturliga pauser i läsandet av dem: *Three Rings/ for the Elven-kings/ under the sky, Seven/ for the Dwarf-lords/ in their halls of stone, Nine/ for Mortal Men/ doomed to die*. Rad 4 och 5 är egentligen en enda enhet, men är i sin tur indelade i fem mindre rytmiska enheter: *One/ for the Dark Lord/ on his dark throne/ In the Land of Mordor/ where the Shadows lie*. Rad 6 och 7 består var och en av två fristående enheter, men de binds ihop av den medvetna rytmiken där de längre första leden, *One Ring to rule them all* resp. *One Ring to bring them all* kontrasteras av de kortare och nästan avhuggande *One Ring to find them* resp. *and in the darkness bind them* som får fram den mörka och destruktiva innebörden och gör det hela definitivt. Slutligen är rad 8 en upprepning av rad 5, men här fungerar den som en helt fristående och avslutande rad.

Den svenska översättningen skiljer sig från originalet, både när det gäller rytmik och rimschema:

*Tre ringar för älvkungarnas makt högt i det blå,
sju för dvärgarnas furstar i salarna av sten,
nio för de dödliga, som köttets väg skall gå,
en för Mörkrets herre i onskans dunkla sken
i Mordorslandets hisnande gruva.
En ring att sämja dem,
en ring att främja dem,
en ring att djupt i mörkrets
vida riken tämja dem –
i Mordors land, där skuggorna ruva.*

De två första raderna har bibehållit uppdelningen i tre rytmiska enheter: *Tre ringar/ för älvkungarnas makt/ högt i det blå, sju/ för dvärgarnas furstar/ i salarna av sten*. Den tredje raden är mer tveksam. Man kan dela upp den i fyra enheter: *nio/ för de dödliga/ som köttets väg/ skall gå*, men också i tre enheter då *nio för de dödliga* saknar ett egentligt substantiv och då skulle kunna utgöra en enhet: *nio för de dödliga/ som köttets väg/ skall gå*. Samtidigt är gränsen mellan *köttets väg* och *skall gå* väldigt vag, och raden skulle då också kunna utgöras av två enheter: *nio för de dödliga/ som köttets väg skall gå*. Med andra ord är rytmiken i versens översättning inte så utpräglad och enhetlig som i originalet.

Rad 5, som senare upprepas i originalets sista rad, har inte dess uppdelning i huvudsats och bisats, *In the Land of Mordor where the shadows lie*, utan framstår som en enda enhet där *Mordorslandet* fungerar som bestämning till *gruva*. Rad 4 och 5 består därmed bara av fyra rytmiska delar istället för originalets fem. Kontrasterna i rad 6 och 7, som jag beskrivit ovan, går helt förlorad i den svenska översättningen, där två rader har blivit till fyra och där alla har en likvärdig status. Ohlmarks har helt obefogat valt att använda sig av rim, *sämja*, *främja* och *tämja*, där originalet använder sig av *rule*, *find* och *bring*. Genom detta val lyckas han inte bara att begränsa sitt eget språk, men också förringa originalets destruktiva innebörd för en lättsam och närmast lustig ton. Dessutom finns verbet *sämja* inte att hitta i Svenska Akademiens ordlista. Det oböjliga *sämjas* finns dock, men med den ålderdomliga betydelsen *komma överens*, *samsas*, vilket knappast passar in i detta sammanhang. Här handlar det mer om att splittra, inte ena. Man kan dessutom ifrågasätta valet av ordet *främja*, som betyder understödja, då det mer handlar om motsatsen: att underminera. Element som dessa tillför endast en komiska effekt, istället för ansluta sig till den olycksbådande och omenfyllda originaltexten.

Den sista raden, som är en ganska lyckad översättning, borde vara den översättning som gäller för rad 5 också. John-Henri Holmberg har gett oss ett något bättre alternativ till den senare delen av ringversen i sin översättning av Stephen Kings *Insomnia* (*Sömnlös*, s. 502):

*En ring ska styra dem, en ring ska finna dem,
en ring ska hämta dem och djupt i mörkret binda dem –
i Mordors land där skuggorna ruva.*

Går man vidare och betraktar Ohlmarks ordval finns det en del att anmärka på. Rad 1 har ett rim, *rings - Elven-kings*, som inte återfinns i översättningen, men eftersom detta rim endast figurerar i första raden och det faktum att det är svårt att finna en lämplig motsvarighet på svenska, får man ha överseende med detta. Däremot är *älvkungarnas* inte lämpligt. Ohlmarks använder i det fortsatta verket genomgående *alv* som översättning för *elf* och *elven*. Att han här använder sig av *älv-* är olyckligt inte bara för att det för tankarna till det kvinnliga väsendet *älva*, exemplifierat i John Bauers sagoalster, men även för att det är ett exempel av många på Ohlmarks inkonsekvenser, för att inte säga slarv, som är flitigt återkommande i Ringtrilogin². Här bör formuleringarna *älvkungarnas* eller *alvers kungar* användas, med *konungar* som alternativ. Som kuriosas kan man tillägga hur viktigt Tolkien själv tyckte att detta folkslag fick rätt benämning, allt i överensstämmelse med hans egna filologiska tankar: ”The archaic...*elven*...should on no account be equated with the debased English word *elfin* (*Guide to the Names...*, s. 175).

Användandet av *furstar* på rad 2 är ett bra val, då det uttrycker dignitet samtidigt som han undviker upprepningar av typen *herre* eller *kung*. Originallet har en upprepning av *lord*, men eftersom *lord* har ett mycket bredare spektrum än *herre* eller *kung* är detta inte störande. Även rad 3 innehåller en godkänd översättning med *som köttets väg* skall gå för *doomed to die*. Det är en något mer poetisk formulering än originalets dystra och hårda innebörd, men eftersom en direktöversättning inte hade fått denna innebörd, t.ex. *som av ödet skall dö* eller ännu värre *dömda att dö*, har Ohlmarks lyckats bra i detta fall. Han lyckas dessutom undvika en upprepning av *dö* (*dödliga-dö*).

Rad 4 och 5 måste man kategorisera som en misslyckad översättning. Dels väljer han att byta ut *on his dark throne* mot *i ondskas dunkla sken* och *where the Shadows lie* mot

² Beteckningen trilogi har kommit att användas i anslutning till Tolkiens tre böcker, men utgör i själva verket inte en trilogi. En trilogi består av tre delar som var för sig har ett avslut. I fallet *The Lord of the Rings* rör det sig om en enda berättelse som avslutas i tredje och sista boken. Eftersom Ringtrilogin är ett så inarbetat namn har jag dock valt att frekvent använda den termen i såväl titel som i själva analysen.

Mordorslandets hisnande gruva och därmed går originalets bildspråk helt förlorat. Just *hisnande gruva* får en patetisk, för att inte säga barnslig prägel. Man kan möjligtvis motivera Ohlmarks val med att han anspelar på Domedagsberget och Saurons smedja, men eftersom originalet syftar på det mer ondskefulla tornet Barad-Dur, Saurons högborg, ser jag ingen anledning till att förflytta bildspråket på detta vis. Samtidigt har han, som jag tidigare nämnt, dessutom ignorerat rad 8:s upprepning av rad 5, något som närmast får betraktas som ren nonchalans. Detta tillsammans med det faktum att han väljer att variera *the Land of Mordor* med *Mordorslandet* och *Mordors land* leder till misstanken att Ohlmarks intentioner är att producera en egen text och i längden försöka göra översättarens roll större än författarens, något som bekräftas dels av hans fortsatta översättning och hans agerande vid tiden kring översättningen, dels av hans korrespondens med Tolkien själv och hans egna skrifter kring Tolkien och Ringtrilogin.

Prologen

Nästa textavsnitt som jag valt att analysera är från prologen till Ringtrilogin. I denna prolog förklarar Tolkien mycket av bakgrunden till den fortsatta berättelsen. Det är också redan här man får bevis på de brister som den svenska översättningen uppvisar och som fortsätter att genomsyra verket. Jag ska fokusera på dessa brister på tre olika nivåer: den lexikaliska, den syntaktiska och den strukturella.

Den lexikaliska nivån är den nivå som är lättast och mest uppenbar att ta sig an i en kritisk översättningsanalys. Hur har översättaren gått till väga i sin översättning av orden? Handlar det om ord-för-ord-översättningar eller om omformuleringar, tillägg eller strykningar, och i så fall har dessa gjorts på ett acceptabelt vis eller har översättaren tagit sig för stora friheter? När det gäller Ohlmarks kan man konstatera att det är det senare alternativet som gäller. Han har omformulerat och lagt till i originaltexten i sådan omfattning att man kan fråga sig om det är lämpligt och om det stämmer överens med författarens intentioner. Jag kommer också att utveckla detta ytterligare under den strukturella nivån, då det i hög grad även påverkar denna.

Den första kategori av ord som läggs till är småord av typen adverbial. Det rör sig här om omotiverade och onödiga tillägg, men som får den konsekvens att de förändrar attityden i satsen. På rad 9³ (s. 19) har *egentligen* tillförts vilket medför att verket inte heter *Dit och*

³ För att särskilja översättningen och originalet när det gäller rad- och sidhänvisningar, efterföljs dessa av ett *ö* när det hänvisas till översättningen och ett *o* när det hänvisas till originalet.

tillbaka igen, d.v.s. att det i texten rör sig om ett och samma verk, men på rad 70 (s. 13) förstår man att det rör sig om två olika skrifter, nämligen *The Hobbit*, som är en utgiven bok, och *There and Back Again*, som är titeln på ett kapitel på vilket boken bygger. Här är det uppenbart att översättaren själv inte lyckats utreda detta förhållande, då han tycks tro att *The Red Book of Westmarch* är identisk med *The Hobbit*, som skulle vara identisk med *There and Back Again*. Med andra ord har djupstrukturen fått ge vika för ytstrukturen. Genom att full förståelse för texten inte har uppnåtts blir den fortsatta översättningen missvisande. Ytterligare exempel på dessa attitydförändrande adverbial är *t.o.m.* (r. 12, s. 20ö) och *alltid* (r. 27, s. 20ö).

En annan omdiskuterad översättning är *hob* för *hobbit*. Tolkien själv motsatte sig denna ändring, men Ohlmarks stod på sig och menade att associationerna på svenska skulle bli fel. Man skulle bland annat associera hobbitar med sockerbitar och hobbitar med israeliter, sunniter och banditer (1978, s. 23-24). Men i det senare fallet är det uppenbart att det rör sig om associationer till folkslag (han glömde nämna cyprioter och inuiter) och därmed fullgoda associationer. Vidare skulle t.ex. hobbitar med tiden blivit ett begrepp i sig och jag har svårt för att se att svenskarna skulle se hobbitar som sockerbitar. Översättaren gör här misstaget att underskatta sin läsekrets, vilket leder till misstanken att han såg en mycket yngre publik framför sig än vad författaren hade gjort. Detta problem har idag lett till att man har fått en uppdelning i två termer. Den inbitne Tolkien-läsaren har tagit *hobbit* till sig (såsom översatt av Britt G. Hallqvist i *Bilbo*), medan läsaren i allmänhet får två termer att röra sig med; *hobbit* från *Bilbo* och *hob* från Ringtrilogin. I den svenska versionen måste *hobbit* vara den enda fullgoda översättningen, möjligtvis bör man lägga till ett finalt *-t* för att anpassa ordet till den svenska ordformen och dess språkregler, d.v.s. *hobbitt* för att markera kort uttal och på så sätt undviker man också den något långsökta sockerbitsassociationen. Tolkien själv hade inte mycket till övers för Ohlmarks och i ett av sina brev till sin förläggare skriver han:

”Ohlmarks is a very vain man (as I discovered in our correspondence), preferring his own fancy to facts, and very ready to pretend knowledge which he does not possess” (1981, s. 305).

Översättningen av *bright colours* med *lysande färger* (r. 24-25, s. 20ö) antyder att hobbitar tycker om att klä sig i skrikiga färger. Här hade ljusa färger passat bättre då *bright colours* är en ganska blygsam beskrivning som syftar på något färgglatt men ändå jordnära. Valet av *drack kopiöst* (r. 35, s. 20ö) istället för *drink often* blir fel av flera anledningar. Dels är det en

överdrift, d.v.s. ett mycket starkare uttryck än i originalet och kan faktiskt få en att tro att hobbitar tyckte om att supa, dels är ordvalet en smula mallplasé då det bryter mot den tidigare stilen i texten och blir ännu ett argument för Ohlmarks tendens att använda sig av ett mer naivt och lättjefullt språk än i originaltexten. Ett ytterligare bevis på detta är valet av *djurart* (r. 1, s. 21ö) för *relatives of ours* och som också knyter an till diskussionen om hob/hobbit och Ohlmarks egen syn på detta släkte.

Även på den syntaktiska nivån finns det en del att anmärka på och det mest genomgripande är att översättaren tar sig omotiverade friheter i förhållande till originalet och den tidigare diskuterade tendensen att omarbete texten för en yngre läsekrets. Om detta görs medvetet eller inte är svårt att avgöra. Det är också anmärkningsvärt att Ohlmarks väljer godtycklighet framför noggrannhet, ”preferring his own fancy to facts”, och hans ambitioner att fästa strålkastarljuset på översättarens roll istället för på författaren: ”Genom två decennier fortsatte jag sedan med vad många ansåg vara mitt egentliga livsverk, presentationen av Tolkien för den svenska publiken” (1978, s. 10). Detta uttalande säger en hel del om honom som person och i en bitter tillbakablick ger han själv utlopp för sin besvikelse över att ha blivit stoppad som fortsatt översättare av Tolkiens verk och för att inte ha fått större uppmärksamhet än han fick: ”Jag är faktiskt glad att jag förbjudits klä eländet i svensk språkdräkt” (1978, s. 200) och ”jag är tacksam om jag ”i min stad” kunnat bidra till att sprida kännedomen om en av vår tids allra största författare och skapande andar” (1978, s. 14). Uppfattning att Tolkien var en av vår tids största författare kom för övrigt att förändrats drastiskt i efterföljande publikationer.

I meningen ”an adventure which later involved all the Hobbits in the great events of that Age that are here related” (r. 9-10, s. 13o) använder sig Tolkien av en framåtblick i förfluten tid, d.v.s. konditionalis, medan svenskan använder sig av preteritum: ”det var det äventyret, som en gång invecklade hela hoberfolket i den väv av stora händelser”. Det avgörande här är att i den svenska versionen blir det Bilbos äventyr i sig som involverar hobbitarna och att det är denna händelse det ska redogöras för. I originalet är Bilbos äventyr ett preludium som utlöser de händelser som det ska redogöras för. Ett grovt syftningsfel som gör att det saknas samstämmighet i den svenska versionen, som framstår som missvisande och förbryllande och sammanhållningskraften⁴ i textavsnittet blir svagare än i originalet. Här kan man också poängtera att Tolkiens syftning till en konkret era i vår historias förflutna *events of that Age* har blivit till ett mer diffust förflutet genom *en gång*.

⁴ I översättningsteoretiska diskussioner refererar man ofta till termerna koherens (samstämmighet) och kohesion (sammanhållningskraft) i dessa sammanhang.

Ett annat exempel på denna avvikande textbindning finner vi på rad 4, s. 19ö, där det refereras till förordet, vilket inte görs i originalet. Den fyller visserligen en funktion, då det förtydligar och underlättar något i den komplicerade struktur som följer och som har fått många att lägga ifrån sig boken i förtid. Men man kan fråga sig vad som har fått Ohlmarks att göra detta förtydligande, då det inte har behövts göras i originalet. På en lägre nivå kan man kommentera användandet av *ofta och hjärtligt* (r. 34, s. 20) som endast blir bestämmingar till skratta, medan det i originalet bestämmer alla de tre företeelserna skratta, äta och dricka.

På rad 12, s. 13o har den engelska konjunktionen *while* felaktigt blivit översatt med *å andra sidan* istället för *då*. Detta har medfört att Ohlmarks gör en uppdelning i de som vill få förhandsupplysningar och de som inte har läst det anförda arbetet. I originalet rör sig detta om en och samma grupp. Detta medför i sin tur att översättningen *specialintresserade* blir fel, då detta relaterar till de som inte har några förhandskunskaper.

Som tidigare nämnts lägger Ohlmarks till element i texten på eget bevåg, något som är ett genomgående drag i hela verket och som jag tar upp mer utförligt under den strukturella delen. Praktexemplet i detta textavsnitt, och som jag finner fullständigt oacceptabelt, är raderna 15-18, s. 13o som består av 34 ord, men som i översättningen har vuxit till 50 ord. En grafisk mening har blivit till tre, där originalets grafiska och syntaktiska helhet har delats upp i flera i översättningen. Här kan man tillägga att det generellt sett ofta förhåller sig tvärtom, d.v.s. att engelskan innehåller fler ord och fler grafiska meningar än svenskan. Så har t.ex. subjunktionen *for* byts ut mot *anledningen synes vara*, då det mycket väl rätt och slätt skulle ha kunnat översatts med *då*. Vidare har information lagts till som helt och hållet är översättarens bidrag och som det inte finns en tillstymmelse till belägg för i originalet, t.ex. *utan hektisk nativitetsökning*, eller *som alltid utgjort inbegreppet av deras uppfattning om jordisk lycka*. På rad 14, s. 21ö finner vi ännu ett tillägg: *vilka på ett eller annat sätt drog intresset till sig*.

Exempel på utökning och utbroderingar av texten är *now they avoid us with dismay and are becoming hard to find* (r. 22, s. 13o) som översatts med *även nuförtiden söker de med alla tecken till skräck undfly alla möten med vår ras och har överhuvud blivit svårare att finna*, eller *hurry necessarily* (r. 24. s. 13o) med *varit slavar under den onödiga brådskans tid*, eller *of Frodo his heir* (r. 36, s. 14) med *för att inte tala om hur det utvecklade sig i hans arvinge Frodos dagar*. Många av dessa tillägg och utökningar får karaktären av barnsagans läsartilltal, något som Ohlmarks för övrigt starkt opponerade sig emot i en diskussion angående *The Hobbit* (1978, s. 5).

Det är kanske på den strukturella nivån som Ohlmarks brister som översättare gör sig mest gällande. Mary Snell-Hornby (1988, s. 69) understryker hur viktigt det är att översättaren inte ser texten som en uppställning av grammatiska och lexikaliska enheter, utan kan identifiera sig med den sociokulturella bakgrund som den utgår ifrån, för att till fullo få fram textens kommunikativa funktion. I fallet med Tolkien och Ringtrilogin måste detta göras på två plan. Dels har vi den primära världens sociokulturella strukturer och värderingarna, d.v.s. Englands, dels har vi den som återfinns i den sekundära världen, d.v.s. Tolkiens imaginära Midgård, som tog en hel livstid att skapa. Det är med andra ord viktigt att översättaren är väl införstådd med det engelska språket och med engelsmännen: ”the hobbits are just rustic English people” (Carpenter, s. 180) och att han skaffar sig en överblick över den ordning som råder i *The Lord of the Rings*. Till detta ska läggas författarens egna intentioner och de medel han använder för att uppnå dessa.

Den största invändning mot Ohlmarks översättning är hur han ändrar på den språkpoetiska struktur som råder i originaltexten. De tillägg som han gör, och som tidigare diskuterats, får en ännu större verkan på den strukturella nivån:

”Beklagligtvis går mycket av Tolkiens minutiösa noggrannhet förlorad i den svenska översättningen... Där Tolkien i original ofta är lakonisk och fåordig och påtagligt inspirerad av den isländska sagotraditionen, är Ohlmarks svenska översättning frodig, adjektivrik och mångordig” (Holmberg, s. 84f).

Birgitta Stolt skriver om hur detta mytologiska språk – mytos – är på väg att gå förlorat i vårt moderna samhälle genom befrämjandet av vetenskapens argumenterande form på bekostnad av den spirituella berättande formen (s. 113). Tolkiens tankar och idéer gick i samma banor, något som Stolt också uppmärksammar, då han ansåg att den industriella revolutionen hade tagit död på den gamla världen och därmed också sättet att betrakta det övernaturliga, med mytologin i främsta ledet. Språket blev därmed en viktig ingrediens i hans egen mytologi, från skapandet av egna språk till den språkdräkt han klädde sina texter i. (Carpenter, s. 136-146, 179-208).

Exempel på denna förödande mångordighet som Ohlmarks använder sig av är *feta*, *fruktbara mylla* (r. 23, s. 19) för *good tilled earth*, *otroligt kvicka* (r. 1, s. 20ö) för *nimble and deft*, *den avundsvärda förmågan* (r. 2, s. 20ö) för *the art of*, *sex vällagade måltider* (r. 36, s. 20ö) för *six meals a day* och *uråldriga anteckningar* (r. 7-8, s. 21ö) för *records*. Och så här fortsätter det genom hela verket. Det finns också exempel på utelämnande av ord och i en del

fall får de en betydelseändrande karaktär, som i fallet *when large folk...come blundering by* (r. 26-27, s. 130), där syftet med *blundering* är att förstärka kontrasten mellan de skickliga hobbitarna och de klumpiga storvuxna, som översätts med *förbipasserande "storvuxna"* och således går denna kontrast förlorad.

Ett annat strukturellt tillkortakommande, och som knyter an till Ohlmarks syn på förhållandet mellan översättare och författare, är den brist på förståelse för verket och det förarbete och den efterforskning som krävs vid översättning av "kvalitetslitteratur", en urskiljning som jag personligen försöker undvika att använda, eftersom det insinuerar att det finns litteratur som är skräp och underförstått en elit som bestämmer vilken som är vad. Eija Ventola använder sig av termerna *valued works of fiction* och *less valued works of fiction* i sin diskussion om översättning av fonologiska element i litteratur och menar att kvaliteten på översättningar ofta beror på att tilldelningen av kompetenta översättare görs med utgångspunkt från hur litteraturen värderas. Eftersom många på den tiden det begav sig ansåg Ohlmarks som ett respekterat namn inom svenska akademiska kretsar får man utgå ifrån att *The Lord of the Rings* tillhör *valued work of fiction*-kategorin.

Ohlmarks brist på förarbete och efterforskning manifesterar sig bl.a. i en omfattande inkonsekvens av namnöversättningar. På r. 4, s. 140 har *Bandobras Took (Bullroarer)* översatts med "*tjurvrålar*" *Bandobras Took*. Denne hobbit får enligt Holmberg senare fram ytterligare tre namn: *von Tjurvråål*, *Tjurböl* och *Oxenböhl*. Vidare blir *Gulf of Lune* till *Lunabukten*, *Luna*, *Lunas bukt*, *Månbukten* och *Mångolfen* (där *Lune* inte betyder måne) och *Deeping Comb* blir till *Klyfte Dal*, *Klyfte Dalkjusa*, *Djupe Dalsänka* och *Djupe Dalkjusa* (s. 84-85) och Holmberg fortsätter att rada upp liknande exempel. Här är det på sin plats att poängtera att just *Klyfte Dal* är en mer lämplig översättning av Rivendell, då förledet *Riven-* inte har med vatten att göra, utan betyder just *klyfta* enligt *Guide to the Names in The Lord of the Rings* (s. 169). Till Ohlmarks försvar bör man dock tillägga att denna skrift utkom efter att den holländska och svenska översättningen hade publicerats. Samtidigt är det förmodligen p.g.a. dessa två översättningar som Tolkien beslöt sig för att skriva en namnguide för framtida översättningar.

Vidare fann jag att *Butterbur* blev till *Bytteson* i prologen (r. 37, s. 280), men till *Smörblomma* i det fortsatta verket. Utöver dessa inkonsekvenser kan man ifrågasätta många översättningar av person- och egennamn. En del namn har blivit lyckade, t.ex. Fylke, Kummelåsarna och Bagger⁵, som ligger nära originalet utan att bli konstlade eller patetiska,

⁵ När det gäller översättningen av *Baggins* till *Bagger* har innehållet fått ge vika för formen i den svenska versionen, men eftersom en korrekt översättning av *Bagger* skulle vara *Säcker* (som i den danska

medan andra ligger så långt ifrån att det blir fråga om egna uppdiktningar. Tolkien själv ger exempel på dessa:

Ford of Bruinen = Björnavad! *Archet* = Gamleby (a mere guess, I suppose, from 'archaic'?) *Mountains of Lune (Ered Luin)* = Månbergen; *Gladden Fields* (in spite of discr. in I. 62) = *Ljusa Slätterna*, & so on (1981, s. 263f).

Till sitt försvar skriver Ohlmarks att han var tvungen att ”till svenska översätta de väströna namnen, helst så man inte märkte att det fanns ett engelskt mellanled” (s. 7) och under andra omständigheter är detta precis så som en översättare bör arbeta, men i detta fall är det i stort sett omöjligt att göra så. Tolkien skriver i appendix F, s. 1167 i *The Lord of the Rings* att han själv har översatt Westron (väströna) till modern engelska. Detta är naturligtvis ett litterärt knep som Tolkien använder sig av, där den enda person som har tillgång till Westron är han själv. Westron finns inte nedtecknat mer än ett fåtal element, som han också presenterar i appendix F och i *Guide to the Names in The Lord of the Rings*. Därför existerar inte nedtecknad Westron i någon egentlig mening. Detta betyder vidare att Ohlmarks inte har någon tillgång till den väströna originaltexten (och vid tiden för översättningen inte heller till *Guide to the Names...*). Sålunda måste han utgå ifrån de engelska översättningarna, något som han inte lagt ner någon större möda på att göra.

P.g.a. detta bristande förarbete, som många gånger t.o.m. skulle kunna kategoriseras som slarv, misslyckas en del referenser inom ett och samma textavsnitt och blir direkt missvisande. Med *from its pages* (r. 1, s. 130) förklarar Tolkien att genom att läsa hela detta verk, d.v.s. *The Lord of the Rings*, ska man få en djupare förståelse för hobbitars personlighet och historia. Ohlmarks får genom sin översättning det att låta som att denna förståelse ska kunna erhållas enbart genom att läsa prologen. I det stora sammanhanget har det inte så stor betydelse, men det visar hur fel vidare referenser i texten blir vid en felöversättning. Några rader längre ned refererar Tolkien till en faktisk utgåva, nämligen *The Hobbit* som gavs ut 1937. Detta verk gavs i Sverige ut 1947 under det något lustiga namnet *Hompen* och 1962 under namnet *Bilbo*. Eftersom *Sagan om Ringen* utgavs 1959 kan Ohlmarks av förklarliga skäl inte referera till *Bilbo*, men i stället för att använda sig av *Hompen*, och därmed ge de svenska läsarna en reell referens såsom de engelska läsarna får av originalet, väljer han att skriva *Hoberna* (r. 6, s.

översättningen), känns *Bagger* både behagligt och rätt. Konnotationen till *säck* (bag) får vi ändå via det engelska låneordet *bag* (väska) och dessutom ligger namnet nära det engelska originalet. Frågan är dock om ordet *bag* hade etablerat sig i svenskan vid tiden för Ohlmarks översättning.

19ö), vilket i sig inte är en speciellt lyckad översättning av *The Hobbit*, och förpassar därmed referensen till att gälla ett imaginärt Midgårdar verk.

Merry eller Eowyn?

Det tredje textavsnittet i min analys finner man i den tredje delen av Ringtrilogin, *The Return of the King* (*Sagan om konungens återkomst*). Eftersom texten här någotsånär följer originalet kan man göra en del jämförelser mellan de två texterna. Antalet omskrivningar är relativt få, även om de frekventa tilläggen fortsätter att göra sig gällande, som t.ex. *ruttande lik* (r. 26, s. 137ö) för *foul*, eller *morgonens flammande prakt* (r. 37, s. 137ö) för *the sunrise*. Men innan jag går in på dessa jämförelser måste jag ta upp vad som måste anses som den grövsta fadäsen i Ohlmarks översättning.

En tid efter att jag hade läst Ringtrilogin (den svenska versionen) för första gången, blev jag involverad i en litterär diskussion angående verket. Passagen som diskuterades gällde tillintetgörandet av Häxmästaren av Angmar och det var här som jag började ifrågasätta min egen iakttagelseförmåga, då jag var helt övertygad om att det var Merry Vinbock som stod för detta dåd, medan mina diskussionspartner hävdade att det var Eowyn, Rohans sköldmö. Vid en efterforskning fann jag att jag hade rätt, men till min förvåning även att de andra också hade rätt. I den svenska versionen är det mycket riktigt Merry som utdelar det dödande hugget mot Häxmästaren, *raglande rätade han upp sig och med uppjudande av sin sista styrka drev han med otroligt hugg sin klinga...*, men i originalet är det Eowyn, *tottering, struggling up, with her last strength she drove her sword...* Genom förväxlingen av två pronomen får detta misstag ganska allvarliga konsekvenser, något som, med tanke på det slarv som genomsyrar hela översättningen, var oundvikligt i längden. De som endast har läst den svenska versionen går fortfarande runt i denna villfarelse, såvida de inte har läst en utgåva från senare delen av 1990-talet, då detta misstag slutligen korrigerades. Här bör man dock tillägga att det teoretiskt sett skulle kunna röra sig om ett misstag utav sättaren på tryckeriet, även om *she* förväxlas med *han* två gånger i samma mening, men det belyser ändå behovet av en revidering eller en nyöversättning.

Eftersom satsstrukturerna i stort sett är identiska i detta avsnitt kan man kommentera en del skillnader vid en jämförelse. När det gäller tempus finns det inte många avvikelser, då de två språken är besläktade och ganska ofta kan använda sig av samma tempus, men en skillnad finns. På rad 13, s. 137ö använder Ohlmarks en participform, *han sett*, medan Tolkien har en

preteritumform, *saw*, men här uppstår ingen betydelseskillnad. Både engelskan och svenskan kan använda sig av båda formerna, men participformen är ändå att föredra på svenska. En viss skillnad finns dock i översättningen av handlingen *fell down upon* (r. 4, s. 875o). Den aktiva handlingen som den finita verbformen får i originalet blir till en mer passiv handling genom den infinita form som återfinns i översättningen, *lät sig sedan falla* (r. 27, s. 137ö). Den aktiva handlingen hade kunnat bibehållas med *kastade sig ned över*.

I textbindningssammanhang kan man upptäcka en del skillnader i teknik. Ohlmarks väljer ofta att bryta det satsmönster som finns i originalet. Detta innebär att referensbindningen inte alltid är densamma. *Out of the wreck rose the Black Rider, tall and threatening, towering above her* (r. 13-14, s. 875o), är en enda makrosyntagm med *the Black Rider* som subjekt i satsen. I översättningen delas denna upp i två makrosyntagmer, *upp ur förödelsen reste sig den svarte ryttaren, hög och hotfull tornades hans gestalt över henne*, med två subjekt och där det andra, *gestalt*, är en referensbindning till *den svarte ryttaren*. På rad 3-4, s. 875o refererar *the wind of them* till något redan bekant, *hideous wings*, men med översättningen försvinner denna referens som istället ersätts med något tidigare obekant, *kom en stankdunst*, som inte har någon given bindning till odjurets vingar. Omvänt kan *the shadow* (r. 11, s. 875o) dubbeltolkas som Häxmästarens skugga eller skuggan över Eowyns sinne, men eftersom det översatts med *ringvålnadens skugga* försvinner denna dubbeltydighet.

Referensbindningarna inom satserna är oftast de samma, d.v.s. egenamn ersätts med egenamn och pronomen ersätts med pronomen o.s.v. En avvikelse finner vi dock på rad 1, s. 875o där *him* har ersatts med *hoben*.

Konklusion

Det är ganska uppenbart att en nyöversättning av *The Lord of the Rings* kommer att bli en tuff utmaning för den som tar sig an detta uppdrag. Terminologin från Ohlmarks översättning är så pass inarbetad för den svenska läsekretsen att översättaren på något sätt måste försöka frigöra sig från denna. Detta innebär också att denna person kommer att befinna sig i en väldigt utsatt position, både före och efter en eventuell översättning, då detta verk tydligen väcker mycket och starka känslor. Litteraturkritiker, fanatiker och andra insatta skulle mer än gärna vilja ha ett finger med i spelet och senare bedöma detta arbete, men så är det med litterära prestationer i stort och det tillhör både författarens och översättarens roll att ständigt utsättas för granskning. Man kan dra en parallell till regissören Peter Jackson pågående projekt med

filmatiseringen av *The Lord of the Rings*, som efter att projektet utannonserades, har överösts med kommentarer och reflektioner på hur han ska gå tillväga och med klagobrev i massor när han har beslutat sig för kontroversiella tolkningar.

Det råder ingen tvivel om att den svenska översättningen är bristfällig och på många sätt misslyckad (mina exemplifikationer är endast axplock för att illustrera vilka olika brister vi har att göra med), något som påpekats från olika håll. Ingvar Svensson skriver:

De svenska översättningarna av Åke Ohlmarks erbjuder dessutom särskilda svårigheter på grund av många felöversättningar och slarvfel. Det hör inte till ovanligheterna att en och samma term översatts på tre, fyra olika sätt (förord).

Det görs regelbundna nyöversättningar och nytolkningar av litterära klassiker, som tillför nya element och perspektiv till den litterära debatten kring dessa. De två svenska översättningarna av *The Hobbit* är ett exempel på detta. En revidering av Ringtrilogin är ett måste, men den skulle förmodligen bli så pass omfattande att man kan fråga sig om en nyöversättning inte är att föredra. Den del av Tolkiens läsekrets i Sverige som undanhålls originalets magi och inte kan eller har möjlighet till att läsa den engelska versionen bör ges denna chans då Ohlmarks Ringtrilogi och Tolkiens Ringtrilogi måste betraktas som två separata litterära verk.

Litteraturförteckning

Primära källor

Tolkien, J.R.R., *The Lord of the Rings*. London: Unwin Paperbacks, 1968, 3rd ed. 1983.

---. *Sagan om ringen*. Stockholm: AWE/Gebbers, 1967.

---. *Sagan om konungens återkomst*. Stockholm, AWE/Gebbers, 1967.

Sekundära källor

Carpenter, Humphrey. *J.R.R. Tolkien – A Biography*. London: Unwin Paperbacks, 1978.

Ingo, Rune. *Från källspråk till målspråk. Introduktion i översättningsvetenskap*. Lund: Studentlitteratur, 1991.

King, Stephen. *Sömlös*. Höganäs: Bokförlaget Bra Böcker, 1995.

Holmberg, John-Henri. *Fantasy. Fantasylitteraturens historia, motiv och författare*. Viken: Replik, 1995.

Lobdell, Jared, ed. *A Tolkien Compass – Including J.R.R. Tolkien's Guide to the Names in The Lord of the Rings*. Ballantine Books, New York.

Ohlmarks, Åke. *Tolkiens arv*. Stockholm: Bokförlaget Plus, 1978.

Snell-Hornby, Mary. "Translation, Text and Language", *Translation Studies. An Intergrated Approach*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1988.

Stolt, Birgitta. "'God morgon' sade Jesus", *Från språk till språk. Sjutton uppsatser om litterär översättning*, red. Gunnel Engwall & Regina af Geijerstam. Lund: Studentlitteratur, 1983.

Svensson, Ingvar. *Tolkiens Midgård – en uppslagsbok*. Uppsala: Skandinavisk förening för science fiction, 1977.

Tolkien, J.R.R. *The Letters of J.R.R. Tolkien*. Red Humphrey Carpenter. London: George Allen & Unwin, 1981.

Ventola, Eija. *Approaches to the Analysis of Literary Discourse*. Åbo: Åbo Akademis Förlag, 1991.

Referensverk

Ohlmarks, Åke. *Sagan om Tolkien*. Stockholm: AWE/Gebbers, 1972.

---. *Tolkien och den svarta magin*. Stockholm: Sjöstrand, 1982.

Tolkien, J.R.R. *Bilbo. En hobbits äventyr*. Stockholm: Rabén & Sjögren, RoS Pocket, 1985.

---. *Hompen eller En resa Dit och Tillbaksigen*. Stockholm: Kooperativa Förbundets Bokförlag, 1947.

---. *The Hobbit or There and Back Again*. London: Unwin Books, 1966.